

KAYSERİ HACILAR AŞAĞI MAHALLE HÜLÂSA DEFTERİNE GÖRE MAHALLE SAKİNLERİNİN VARLIK VE VERGİ YAPISININ ANALİZİ: 19. YÜZYILIN SONLARI İLE 20. YÜZYILIN BAŞLARI

Ekrem ERDEM*
Sefure DEVECİ**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Kayseri Hacılar'ın yaklaşık bir asır önceki iktisadi zenginlik düzeyini ve gayri menkul varlıklar üzerinden servetin dağılımını tespit etmektir. Toplamda dört mahalle ve bir de yabancılardan oluşan köyle ilgili belgeler okunmuş; ancak çalışmada sadece Aşağı Mahalle ile ilgili veriler analiz edilmiştir. Çalışmanın temelini teşkil eden belgeler Kayseri Hacılara ait Hülâsa Defterleri'nden alınmıştır. Kayıtlarda mahalle sakinlerinin sahip oldukları mülkleri ağırlıklı olarak müstakil mülk olarak tuttukları ve çoğunlukla yüksek değer ifade eden ve o döneme göre nispeten yüksek refah seviyesinde şehirli/merkezi bir hayata hitap eden bağ, bahçe, hane ve cehri türünden varlıklara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Toplam mülkün kıymeti ve ödenen vergi içerisinde en büyük pay müstakil hanelere aittir. Ancak, mahallede meskûn ilk 10 zengin hem mutlak değerler bakımından hem de toplam içindeki payları bakımından zenginlik düzeyleri ve vergi yükleri diğer üç mahalleye göre daha düşüktür. Son olarak, bu mahallede zenginler ile diğerleri arasındaki fark da diğer mahallelere göre daha azdır.

Anahtar Kavramlar: Kayseri Hacılar İktisat Tarihi, Osmanlı Dönemi Kayseri Ekonomisi, Varlık ve Vergi Analizi, Hülâsa Defterleri.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ekremerdem@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5876-8747>

** Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, devecisefure@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4760-7654>

Makalenin gönderilme tarihi: 13 Nisan 2019

Kabul tarihi: 8 Ocak 2020

ANALYSIS OF ASSET AND TAX STRUCTURE OF KAYSERİ HACILAR AŞAĞI QUARTER RESIDENTS IN ACCORDANCE WITH *HÜLÂSA DEFTERS*: LATE 19TH CENTURY AND EARLY 20TH CENTURY

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the level of richness and distribution of wealth through real estates belong to Kayseri Hacılar Aşağı Quarter during the end of 19th century. The documents for the four quarters and a village of foreigners have been read but only the data related to the Aşağı Quarter have been analyzed. The documents have been taken from the *Hülâsa Defters* ('Ottomanian Real Estates Summary Notebooks') for Kayseri Hacılar. The real estates owned by the residents of this quarter was mainly separate estates with high economic value representing relatively high level of city life as vineyards, gardens, houses, and madder (rhamnus) types assets. The highest share in the value of total real estates and tax payments were belong to detached houses. With regard to the distribution of wealth only a one percent of residents of the quarter has a high level of wealth, and the rest has a lower-middle level wealth with the values very close to each other. However, the level of richness and tax burden of the most wealthy residences of the quarter in terms of both absolute values and shares in total of the quarter compare to other three quarters are lower. Finally, the difference between the rich and the others in this quarter is less compare to other quarters.

Keywords: Economic History of Kayseri Hacılar, Ottoman Period Economics of Kayseri, Asset and Tax Analysis, *Hülâsa Defters*.

GİRİŞ

Anadolu, binlerce yıllık tarihi ile Dünyanın büyük medeniyetlerine ev sahipliği yapmış; yaklaşık bin yıldır da Türk-İslam medeniyetinin adeta karargâhı olmuştur. Anadolu'nun tam ortasında yer alan Kayseri ise, hem daha önceki kadim medeniyetlerin hem de Türklerin Anadolu'ya geldikleri ilk günlerden itibaren Türk-İslam Medeniyetinin ilk merkezlerinden biri olmuştur. Öyle ki, Kayseri bilhassa Anadolu Selçukluları döneminde Türk-İslam medeniyetinin idari, siyasi, ilmi, kültürel ve iktisadi alanlarda temellerinin atıldığı bir şehir olmuştur. Hacılar ise, özellikle son yarım asırda bünyesinden uluslararası çapta yüksek rekabet gücüne sahip önemli firmalar çıkarmış, 1990 yılında ilçe statüsüne kavuşmuş ve kısa sürede sosyal ve iktisadi olarak gelişmiş ilçeler arasına girmiştir.

Ancak, bu kadar büyük bir medeniyet havzasında bulunmasına rağmen, Kayseri üzerine tarihi kayıtlara dayalı yapılmış çalışmalar oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Esasında Anadolu coğrafyasının hemen her yerinde derin medeniyet

izleri olmasına rağmen, tarihi kayıtlara dayalı araştırma sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Bu çerçevede yapılan çalışmaların çoğunlukla İstanbul ve çevresi üzerine yoğunlaştığı bir gerçektir. Bunun pek çok sebebi olsa da, bu çalışmalara kaynaklık teşkil edecek tarihi kayıtların uzun bir süre kapalı tutulması, bir kısmının sağlıklı bir şekilde korunamaması ve ilgililerin istifadesine sunulamamış olması, eldeki kaynakları okuyabilecek ve yorumlayabilecek araştırmacıların ve onları teşvik edecek kurumların yetersizliği en fazla karşılaşılan sebepler olarak söylenebilir. Kurumsal olarak, Anadolu’da faaliyet gösteren üniversitelerin ilgili araştırma programlarının araştırmacıları ile yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin ve özellikle ticaret ve sanayi kuruluşlarının bu konudaki farkındalıklarının yetersizliği bu hususta aşılması gereken önemli bir husus olarak gözükmektedir. Buna ilave olarak, ilgili merkezi kuruluşların da yerel, bölgesel ve mikro bazlı araştırmaları teşvik etme konusunda etkin politika üretememeleri de önemli bir eksikliklerdir.

Buradan hareketle elimizdeki çalışmanın amacı, son zamanlarda elde edilen Osmanlı belgelerinden hareketle, günümüzde gelişmişlik düzeyi bakımından ülkenin en önde gelen ilçelerinden biri olarak Kayseri Hacılar’ın yaklaşık bir asır önceki iktisadi zenginlik düzeyini tespit etmek ve buradan Anadolu’ya özgü örnek bir iktisadi varlık düzeni üzerinden tespitlerde bulunmaktadır. Toplamda dört mahalle (Aşağı Mahalle, Yukarı Mahalle, Orta Mahalle ve Bölük Mahallesi) ve bir de yabancılardan oluşan köyle ilgili belgeler okunmuş ve incelenmiştir. Ancak bu çalışmada sadece Aşağı Mahalle ile ilgili veriler analiz edilecektir.

I. ÇALIŞMANIN KAYNAĞI VE YÖNTEMİ

Söz konusu mahalleler ve köye dair belgelerin okunması, günümüz Türkçesinin kullanıldığı Latin Alfabesine uygun transkripsiyonlarının hazırlanması ve analizlerin yapılması yaklaşık olarak 8 yıl kadar sürmüştür. Çalışmanın temelini teşkil eden Hülâsa Defterleri ile ilgili daha önce yapılmış hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu çalışma her bakımdan özgündür. Zira hem kullanılan kaynağın daha önce kullanılmamış olması hem de verilerin tasnifi ve analizi sürecinde takip edilen yöntem bakımından örnek teşkil edecek bir çalışma olarak düşünülebilir.

Çalışmada kullanılan belgeler Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi’nden (KAYTAM) elde edilmiştir. KAYTAM, 1993 yılında Erciyes Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. Amacı, Kayseri’nin yerel tarihini aydınlatacak Selçuklu öncesi, Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine yönelik her türlü orijinal belge ve objeyi kullanarak, Kayseri’nin tarihini günümüz dünyasında anlaşılır hale getirmektir. Merkez bünyesinde aşağıdaki arşiv belgeleri bulunmaktadır:

- Kayseri ile ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan arşiv belgelerinin fotokopileri/kopyaları,

- Kayseri Kadı Sicilleri kopyaları,
- Tapu Tahrir Defterleri,
- Kayseri Vezir Hanı'nda bulunan belgeler.

Vezir Hanı'nda bulunan belgeler, Kayseri'nin 150 yıllık tarihini içeren 361 çuval kayıp tarihi evrakın yer aldığı belgelerdir. Yaklaşık 5 bin defter ve 700 bin evrakın yer aldığı bu çuvalar, Kayseri Vezir Hanı'nın bir odasında bulunmuş, daha sonra Köşk Medrese'ye aktarılmış, ardından perişan haldeki belgelerin durumunu gören Hollandalı Osmanlı araştırmacısı Prof. Dr. Machiel Kiel'in uyarısı üzerine 2006 yılında KAYTAM adına Erciyes Üniversitesi'ne aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nden günümüze 150 milyon civarında evrakın ulaştığı düşünülürse, sadece Kayseri sancağı için elimizdeki rakamın ne kadar önemli bir koleksiyon olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Söz konusu çuvalar içindeki evrak cinsine göre şöyle sınıflandırılmıştır: Defterler, Müstakil Evrak, Tüm Evrak, Koçanlar, Yırtık Evrak.

Bu çalışma için okunan bilgiler Defterler gurubuna dâhil olan Hülâsa Defterlerinden elde edilen verilerdir. KAYTAM Arşivi'nde kayıtlı olan bu defterler, tarafımızca defter ve cilt numaraları ile ait oldukları mekânlara göre tasnif edilmiştir. Hacılar Aşağı Mahallesi için, 29cm x 40,5 cm ebatlarında koyu pembe kaplı, 355 sayfadan oluşan 45 numaralı Hacılar Hülâsa Defteri¹, Cilt 52 okunmuştur.

Daha sonra, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına tekabül eden bir tarihe ait olduğuna inanılan belgelerden (Hacılar Hülâsa Defterleri) elde edilen verilerden hareketle mahalle sakinlerinin varlık ve vergi yapısı (sahip oldukları varlıkların miktar, değer ve ölçek bakımından dağılımı ile vergi yükü, Hülâsa Defteri'nde kayıtlı kişilerin –ilk 10 zengin dâhil- mal varlığı seviyesine göre dağılımı ve vergi yükleri ile Hülâsa Defteri'nde adı geçen varlıkların cinsi, miktarı, değeri ve vergisi) ile ilgili özet tablolar kullanılarak analizler yapılmıştır. Bir mahalle için yapılan analiz sonuçları diğer üç mahalle ve yabancılar köyü sonuçları ile karşılaştırılarak mukayeseli bir analize tabi tutulmuştur.

II. HACILAR AŞAĞI MAHALLE SAKİNLERİNİN SAHİP OLDUKLARI VARLIKLARIN MİKTAR, DEĞER VE ÖLÇEK BAKIMINDAN DAĞILIMI İLE VERGİ YÜKÜ

Bu kısımda Aşağı Mahallede oturan sakinlerin sahip oldukları mal varlıklarının sayılarının ve türlerinin dağılımı, bu varlıkların türlerine göre ölçek büyüklükleri ve toplamdaki payları, yine bu mülklerin türlerine göre değerleri ve nihayet varlıklarının niteliğine göre tabi olunan ve ödenen vergi yükleri incelenmektedir. Burada ele alınan sayısal değerler yüzlerce adet arşiv

¹ Kelime anlamı “Özet Defteri” demektir. Çalışmamızda kullandığımız Hülâsa Defterleri, Emlâk ve Arazi Kayıt Defteri'nin özeti mahiyetindedir.

belgelerinin yıllarca süren okuma, tasnif ve değerlendirmelerinin oldukça sade ve özet hale getirilmiş halidir.

Burada sunulan özet bilgiler, 19. yüzyılın sonu 20. Yüzyılın başında Aşağı Mahalle'nin varlık düzeyi, ölçek yapısı ve dağılımı ile devletin tahsil ettiği vergi miktarı hakkında genel okuyucuya özet bilgiler sunmaktadır.

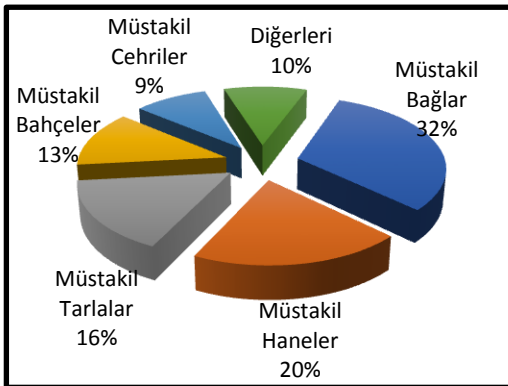
A. AŞAĞI MAHALLE SAKİNLERİNİN SAHİP OLDUKLARI MÜLKÜN ADEDİ VE TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

Kayıtlarda Aşağı Mahalle'de toplam 1.247 adet mülkün olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan adet olarak sırasıyla en fazla mülk *müstakil bağlar* (393 adet, toplam mülkün %32'si), müstakil haneler (250 adet, toplam mülkün %20'si), müstakil tarlalar (202 adet, toplam mülkün %16'sı), müstakil bahçeler (159 adet, toplam mülkün %13'ü) ve müstakil cehrilere (114 adet, toplam mülkün %10'u) olarak tespit edilmiştir. Bu mülklerin toplam içerisindeki payı yaklaşık %91 düzeyindedir (Tablo 1 ve Grafik 1).

Tablo 1. Aşağı Mahalle'de Mülklerin Cins ve Sayı Bakımından Dağılımı

Mülkün Cinsi	Adedi
Müstakil Bağlar	393
Müstakil Haneler	250
Müstakil Tarlalar	202
Müstakil Bahçeler	159
Müstakil Cehrilere	114
<i>Diğerleri</i>	<i>129</i>
Toplam	1.247

Grafik 1. Aşağı Mahalle'de Mülklerin Cins ve Sayı Bakımından Dağılımı

Bu verilerden anlaşıldığı üzere; Aşağı Mahalle sakinleri sahip oldukları mülkleri *kâhir ekseriyetle müstakil* olarak tutmuşlar ve ağırlıklı olarak nispeten *yüksek değer ifade eden* ve o döneme göre esas itibarıyla şehirli/merkezi hayata hitap eden bağ, bahçe, hane ve cehri türünden varlıklara sahip olmuşlardır. Dolayısıyla, bir yandan geleneksel tarımsal varlıklara sahip olup onların üretimini sürdürürken, diğer yandan da o dönemde Kayseri'nin uluslararası rekabet gücünü temsil eden kaliteli iplik, boyama ve kumaş üretimi için girdi temin etmeye yönelik üretim faaliyetlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır (cehri üretimi yoluyla). Ayrıca, bağ, bahçe ve hane sayıları da mahalle sakinlerinin sahip olduğu refah seviyesini gösteren diğer hususlardır.

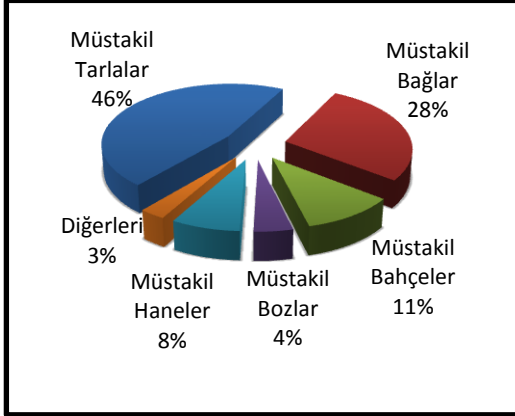
B. AŞAĞI MAHALLE SAKİNLERİNİN SAHİP OLDUKLARI MÜLKÜN DÖNÜM VE EVLEK OLARAK BÜYÜKLÜĞÜ VE MÜLKÜN TÜRÜNE GÖRE DAĞILIMI

Aşağı Mahallede oturanların sahip oldukları mülkün tamamı 3.255 dönüm², 537 evlek olarak kayıtlara geçmiştir. Dönüm cinsinden en fazla mülk *müstakil tarla* (1.512 dönüm, 170 evlek; toplam mülkün %46'sı), *müstakil bağ* (909 dönüm, 143 evlek; toplam mülkün %28'i), *müstakil bahçe* (347 dönüm, 122 evlek; toplam mülkün %11'i), *müstakil hane* (250 dönüm, 90 evlek; toplam mülkün %8'i) ve *müstakil boz* (142 dönüm, 12 evlek; toplam mülkün %4'ü) olarak tespit edilmiştir. Bu mülklerin toplam içerisindeki payı (dönüm olarak) yaklaşık %97 nispetindedir (Tablo 2 ve Grafik 2).

Tablo 2. Aşağı Mahalle'de Mülklerin Cins ve Büyüklük Bakımından Dağılımı (Dönüm/Evlek)

Mülkün Cinsi	Büyüklüğü (Dönüm/Evlek)
Müstakil Tarla	1.512/170
Müstakil Bağ	909/143
Müstakil Bahçe	347/122
Müstakil Boz	142/12
Müstakil Hane	250/90
<i>Diğerleri</i>	95
Toplam	3.255/537

² Dönüm, Osmanlı Devleti zamanında kullanılan arazi ölçü birimidir. *1 dönüm = 1.000 metrekaredir*. İncelenen defterlerde arazinin büyüklüğünü belirtirken kullanılan bir ölçü birimidir. *Evlek* ise, Osmanlı Devleti zamanında kullanılan arazi ölçü birimidir. *1 Evlek = ¼ Dönüm = 250 metrekaredir*. İncelenen defterlerde arazinin büyüklüğünü belirtirken kullanılan ölçü birimlerinden biridir.

Grafik 2. Aşağı Mahalle’de Mülklerin Cins ve Büyüklük Bakımından Dağılımı (Dönüm/Evlek)

Veriler dikkatle incelendiğinde, Aşağı Mahallede oturanların servetlerinin tamamına yakınının müstakil nitelikte olduğu ve bu nitelikteki tarla, bağ, bahçe, boz ve hane toplamının dönüm olarak mahallenin sahip olduğu toplam mülkün tamamına yakın olduğu anlaşılmaktadır.

C. AŞAĞI MAHALLE SAKİNLERİNİN SAHİP OLDUĞU MÜLKÜN DEĞERİ VE TÜRÜNE GÖRE DAĞILIMI

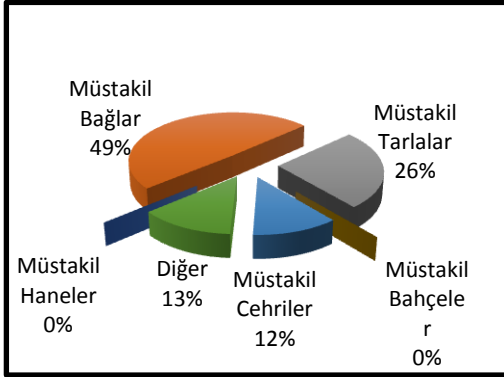
Mahalledeki toplam mülkün değeri³ 1.060.675 kuruş olarak kaydedilmiştir. Toplam mülkün kıymeti içerisinde en büyük pay 351.450 kuruşluk değeri ile *müstakil hanelere* aittir (toplam değer %32’si). Bunu 303.975 kuruşluk değeri ile müstakil bağlar (toplam değer %29’u), 157.875 kuruşluk değeri ile müstakil tarlalar (toplam değer %15’i), 93.250 kuruşluk değeri ile müstakil bahçeler (toplam değer %9’u) ve 73.125 kuruşluk değeri ile müstakil cehrilere (toplam değer %7’si) takip etmektedir. Bu mülklerin toplam mülk değeri içerisindeki payı (kuruş olarak) %92 nispetindedir (Tablo 3, Grafik 3)

Tablo 3. Aşağı Mahalle’de Mülklerin Cins ve Değer Bakımından Dağılımı (Kuruş)

Mülkün Cinsi	Kıymeti (Kuruş)
Müstakil Haneler	351.450
Müstakil Bağlar	303.975
Müstakil Tarlalar	157.875
Müstakil Bahçeler	93.250
Müstakil Cehrilere	73.125
<i>Diğer</i>	81.000
Toplam	1.060.675

³ *Kıymet* ya da *değer*, incelenen defterlerde mülkün kaç pare ve kaç kuruş olduğunun kaydedildiği kısımdır. 1 Kuruş = 40 Pâre’dir.

Grafik 3. Aşağı Mahalle’de Mülklerin Cins ve Değer Bakımından Dağılımı (Kuruş)

Bu mahallede değer olarak sahip olunan mülklerin hane, bağ, tarla, bahçe ve cehri olarak sıralandığı ve bir kez daha nispi olarak zenginliğin kendini gösterdiğine şahitlik ediyoruz. Zira mahalle sakinlerinin sahip oldukları sadece hane, bağ ve bahçelerin değeri toplam değerlerin %71'ine karşılık gelmektedir.

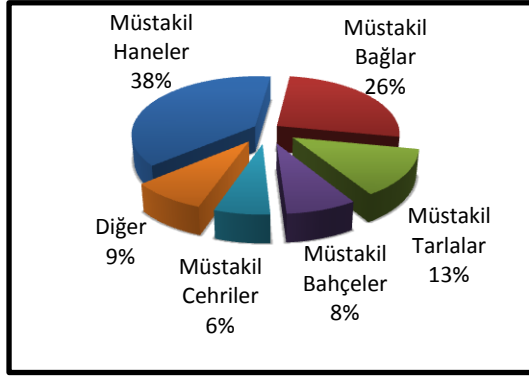
Mahallenin sahip olduğu *mülkün ortalama kıymeti* 851 kuruştur. Aşağı Mahallede sahip olunan mülk çeşitleri arasında değer ortalaması en yüksek olanlar ise, sırasıyla yarım evler, daha önce cehri olarak kullanılan ama kayıtların yapıldığı anda normal tarla olarak kullanılan araziler, boz tarlalar, müstakil odalar ve müstakil hanelerdir.

D. AŞAĞI MAHALLE SAKİNLERİNİN ÖDEDİĞİ VERGİNİN MÜLKÜN CİNSİNE GÖRE DAĞILIMI

Mahallenin sahip olduğu mülklere karşılık ödemiş olduğu toplam vergi miktarı yaklaşık 4.824 kuruştur. Ödenen toplam vergi miktarının mahallede oturanların sahip oldukları toplam mülkün değerine oranı %45'tir. En fazla vergi ödenen mülk türü, yine tahmin edileceği üzere 1.842 kuruş ile *müstakil hanelere* aittir (toplamın yaklaşık %38'i). Dikkat edilecek olursa, bu oran bazı mahallelere göre oldukça yüksektir. Anlaşılan o ki, hanelerin değeri o dönemde de diğer mülklere göre daha yüksek idi. Ödenen vergi bakımından müstakil haneleri sırasıyla müstakil bağlar (1.252 kuruş), müstakil tarlalar (630 kuruş), müstakil bahçeler (385 kuruş) ve müstakil cehriyeler (303 kuruş) takip etmektedir. Bu mülklerin tamamı için ödenen vergilerin toplamı ise, ödenen toplam verginin %91'ini oluşturmaktadır (Tablo 4, Grafik 4).

Tablo 4. Aşağı Mahalle’de Ödenen Verginin Mülkün Cinsine Göre Dağılımı (Kuruş)

Mülkün Cinsi	Vergisi (Kuruş)
Müstakil Haneler	1.842
Müstakil Bağlar	1.252
Müstakil Tarlalar	630
Müstakil Bahçeler	385
Müstakil Cehrilere	303
<i>Diğer</i>	412
Toplam	4.824

Grafik4. Aşağı Mahalle’de Ödenen Verginin Mülkün Cinsine Göre Dağılımı (Kuruş)

Mahalle sakinlerinin sadece müstakil haneler ve bağlar için ödedikleri verginin mahallenin ödediği toplam vergi içindeki payı %64 gibi çok yüksek düzeydedir. Söz konusu mülklerden elde edilen ortalama vergi miktarlarına bakıldığında ise; en yüksek miktarların sırasıyla önce yarım evler, selamlıklar, müstakil haneler, tokanalar ve boz tarla araziler olduğu anlaşılmaktadır.

III. KİŞİLERİN MAL VARLIĞI SEVİYESİNE GÖRE DAĞILIMI VE VERGİ YÜKLERİ

Hacılar Aşağı Mahalle’de oturanların farklı mal varlığı seviyelerine göre dağılımı ve bu varlık katmanlarının tabi oldukları vergi yükleri incelendiğinde (Tablo 5); Mahalle sakinlerinin toplam 1.038.600 kuruş mal varlığına sahip olduğu, fert başına yaklaşık 2.273 kuruş düştüğü, fert başına vergi yükünün ise yaklaşık 10 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Hacılar Aşağı Mahalle’de Oturanların Mal Varlığı Seviyesine Göre Dağılımı ve Vergi Yüğü

Aşağı Mahalle’de Oturanların Tamamının Mal Varlığı ve Vergi Yüğü				
Kayıtlı Toplam Kişi Sayısı ⁴	Toplam Mal Varlığının Değeri	Fert Başına Düşen Toplam Mal Varlığı Değeri	Mahallenin Toplam Vergi Yüğü	Fert Başına Vergi Yüğü
457	1.038.600,00	2.272,64	4.659,00	10,19
Aşağı Mahalle’de İlk 10 Zengin’in Mal Varlığı ve Vergi Yüğü				
Kayıtlı Toplam Kişi Sayısı ve Mahalle Toplamı İçindeki Oranı	Toplam Mal Varlığının Değeri ve Mahalle Toplamı İçindeki Oranı	Fert Başına Düşen Toplam Mal Varlığı Değeri	Toplam Vergi Yüğü ve Mahalle Toplamı İçindeki Oranı	Fert Başına Vergi Yüğü
10	129.050,00	12.905,00	559,25	55,92
%2,18	%12,42	-	%12,00	-
Aşağı Mahalle’de Mal Varlığı 20.001-30.000 Kuruş Arası Olan Mahalle Sakinleri				
1	26.300,00	26.300,00	108,00	108,00
%0,21	%2,53	-	%2,31	-
Aşağı Mahalle’de Mal Varlığı 10.001-20.000 Kuruş Arası Olan Mahalle Sakinleri				
5	64.250,00	12.850,00	296,00	59,20
%1,1	%6,2	-	%6	-
Aşağı Mahalle’de Mal Varlığı 0-10.000 Kuruş Arası Olan Mahalle Sakinleri				
451	948.050,00	8.224,63	4.330,75	9,68
%98,69	%91,28	-	%92,95	-

Mahalle sakinlerinin zenginlik düzeyine bakıldığında; sadece bir kişinin (Emin oğlu Mehmet) 26.300 kuruş değerinde bir mülke sahip olduğu, mahallede ödenen toplam verginin de %2,3’ünü ödediği görülmektedir. Sahip olduğu varlık değeri 10.001 ile 20.000 Kuruş arasında olan ise 5 kişi bulunmakta ve bu kişiler ortalama 12.850 kuruşluk varlığın sahibi konumundadırlar. Bu kişiler temsil ettikleri sayısal yüzdenin (%1,1) çok üzerinde bir mülk ve vergi yükü yüzdesine (%6 civarında) sahiptirler. Varlık değeri 10 bin kuruşun altında olanlar ise toplam mahalle sakinlerinin %98,7’sini teşkil etmekte olup, mülk değerinin ve ödenen verginin yaklaşık olarak %91-93’lük kısmını temsil etmektedirler. Bu verilerden hareketle, Aşağı Mahallede meskûn kişilerin sadece yaklaşık %1’inin zengin statüsünde, kalan yaklaşık %99’unun ise birbirine çok yakın değerlerde orta-düşük düzeyde bir servete sahip oldukları anlaşılmaktadır.

⁴ Kayıtlı Kişi Sayısı: Hacılar Aşağı Mahalle Hülâsa Defteri’nde ismi ve şöhreti kayıtlı olan kişilerin sayısıdır. Bu kişiler vergi mükellefi kişiler olup, Hacılar Aşağı Mahalle nüfusunu ifade etmemektedir.

Hacılar Aşağı Mahalle Tahmini Nüfusu = Hane Sayısı (250 adet) * 5 = 1.250 kişi olarak hesaplanabilir.

Kişisel gelir dağılımı analizlerinde kullanılan Lorenz eğrisi yaklaşımına göre, gelirden aldıkları paylar bakımından yüzdelerle ayrılan nüfusun gelirin ne kadarını aldığına bakılır. Yaygın olarak gelir dağılımı için kullanılan bu yaklaşımın veri temin edildiği takdirde servet için de kullanılması mümkündür. Bu tür analizlerde genellikle %20'lik dağılım kullanılsa da çalışmanın kapsamı dikkate alınarak burada sadece mahallede meskûn ilk 10 zengin ismi ve şöhreti ile birlikte mal varlığı ve ödediği vergi miktarlarına yer verilecektir (Tablo 6). Listedeki anlaşıldığı üzere, her birinin ayrı ailelerden geldikleri, dolayısıyla zenginliğin aynı ailelerde toplanmadığı söylenebilir. Bu listede sahip olduğu mal varlığı ve özellikle ödemekle yükümlü olduğu vergi miktarı bakımından en dikkat çeken hiç şüphesiz en zengin ilk isim olan Emin oğlu Mehmet'tir. Bu ismin ardından gelen iki ismin de (İsa Ümmi oğlu Mustafa ve Emir İsmail oğlu İsmail) dikkat çekici düzeyde zenginliğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. İlk 10 zengin mahallenin toplam mal varlığından aldıkları payları ve ödenen toplam vergi miktarındaki payları %12 civarındadır.

Tablo 6. Aşağı Mahalle'de Meskûn İlk 10 Zengin Mal Varlığı ve Vergi Yükü

Sıra	İsmi ve Şöhreti	Toplam Mal Varlığı (Kuruş)	Ödediği Toplam Vergi (Kuruş)
1	Emin oğlu Mehmet	26.300,00	108,00
2	İsa Ümmi oğlu Mustafa	16.250,00	77,00
3	Emir İsmail oğlu İsmail	14.500,00	64,25
4	Boz Abdullah oğlu Abdullah	11.500,00	49,00
5	Kör Mehmet oğlu Bekir	11.250,00	59,00
6	Tabur oğlu Mehmet	10.750,00	47,50
7	Celil oğlu Ahmet	10.000,00	42,50
8	İbrahim oğlu Ali	9.750,00	44,00
9	Karakulak oğlu Mustafa	9.500,00	43,00
10	Kürt oğlu İbrahim	9.250,00	25,00
	Toplam	129.050,00	559,25

Ayrıca, Hacılar'a bağlı en büyük mahalle olarak Aşağı Mahalle'de meskûn ilk 10 zengin hem mutlak değerler (129.050 kuruş) hem de toplam içindeki payları (%12) bakımından zenginlik düzeylerinin ve vergi yüklerinin araştırmamız kapsamında incelenen diğer mahallelerdekilere göre (Yabancılar Köyü hariç) hem çok daha düşük hem de mahallenin geri kalanı ile aralarındaki farkın daha az olduğu anlaşılmaktadır (Tablo7).

Tablo 7. Hacılar Köy ve Mahallelerinde Oturanların Toplamı ile İlk 10 Zengin Toplam Mal Varlıkları ve Vergi Yüklerinin Karşılaştırılması

Varlık Kriterleri	Mahalleler				Yabancılar Köyü
	Aşağı Mahalle	Yukarı Mahalle	Orta Mahalle	Bölük Mahallesi	
Toplam Kişi Sayısı	457 10	303 10	261 10	99 10	348 10
Toplam Mal Varlığının Değeri	1.038.600,00 129.050,00 (%12)	1.134.525,00 184.400,00 (%16)	962.750,00 193.875,00 (%20)	520.100,00 174.375,00 (%34)	542.635,00 79.500,00 (%4)
Fert Başına Düşen Toplam Mal Varlığı	2.272,64 12.905,00	3.744,30 18.440,00	3.744,30 19.387,50	5.253,53 17.437,50	1.559,29 7.950,00
Mahallenin Toplam Vergi Yükü	4.659,00 559,25	5.290,75 860,50	4.379,50 815,75	2.284,00 799,25	2.307,25 331,75
Fert Başına Vergi Yükü	10,19 55,92	17,46 86,05	17,46 81,57	23,07 79,92	6,63 33,17

Not: Normal rakamlar mahalle ya da köyde meskûn kişilerin tamamına ait değerleri gösterirken, *italikler* aynı mahallede meskûn ilk 10 zengine ait değerleri göstermektedir.

IV. ADI GEÇEN MAL VARLIKLARININ CİNSİ, MİKTARI, DEĞERİ VE VERGİSİ

Hacılar Aşağı Mahallesi Hülâsa Defteri'ndeki kayıtlara göre, mahalle sakinlerinin sahip oldukları gayrimenkul varlıkların dökümü incelendiğinde; toplam 30 adet farklı mülk türü kaydedilmiştir (Tablo 8). Bunların bir kısmı mülkün müstakil ya da bölünmüş ve birlikte kullanılma durumuna göre (bu durum özellikle bağlarda ve hanelerde söz konusudur), bir kısmı mülkün niteliğine ya da farklı türüne göre (mesela, *boz tarla* gibi), bir kısmı da mevcut kullanımındaki farklılığına göre (mesela, *cehri ama tarla* olarak kullanılan araziler gibi) ayrı kaydedilmiştir. Tamamına bakıldığında; ana mülk türleri olarak farklı türden haneler ve onun insanların ve hayvanların kullanımına mahsus kısımları, bağ ve bahçe türleri ile tarla ve cehrilik türleri göze çarpmaktadır.

Tablo 8. Hacılar Aşağı Mahalle Hülâsa Defteri'nde Adı Geçen Mülklerin Cinsi, Miktarı, Değeri ve Vergisi

Sıra	Mülkün Cinsi	Adedi	Büyüklüğü (Dönüm/ Evlek)	Değeri (Kuruş)	Ortalama Mülk Değeri (Kuruş)	Toplam Vergisi (Kuruş)	Mülk Başına Vergi (Kuruş)
1	Ahr	8	14	5.750,00	718,75	25,00	3,12
2	Arz	1	-	50,00	500,00	2,20	2,20
3	Bağ	393	909/143	303.975,00	773,47	1.252,00	3,18
4	Bağ 7/24	1	-	450,00	450,00	1,00	1,00
5	Bağ 1/5	2	-	400,00	200,00	1,00	0,50
6	Bağ 4/5	2	-	1.600,00	800,00	7,00	3,50
7	Bağ Cehri	2	1/1	1.500,00	750,00	6,00	3,00
8	Bahçe	159	347/122	93.250,00	586,47	385,00	2,42
9	Bahçe Cehri	1	-	250,00	250,00	1,00	1,00
10	Boz	33	142/12	11.750,00	356,06	47,00	1,42
11	Boz Bağ	1	-	250,00	250,00	1,00	1,00
12	Boz Cehri	1	50	500,00	500,00	2,00	2,00
13	Boz Dağ	3	3/3	1.000,00	333,33	4,00	1,33
14	Boz Tarla	4	23	1.750,00	437,50	7,00	1,75
15	Cehri	114	64/64	73.125,00	641,44	303,00	2,65
16	Cehri el-yevm Tarla	1	-	4.750,00	4.750,00		
16	Cehri ve Tarla	1	6	750,00	750,00	3,00	3,00
17	Cehrilik	1	-	500,00	500,00	2,00	2,00
18	Dağ	9	54/3	5.000,00	555,55	20,00	2,22
19	Hane	250	90/2	351.450,00	1.405,80	1.842,10	7,36
20	Hane mea Oda	1	-	500,00	500,00	5,00	5,00
21	Hane Nısf Bağ	1	-	1.000,00	1.000,00	5,00	5,00
22	Hane-i Nısf	1	-	6.000,00	6.000,00	30,00	30,00
23	Harman	12	19/5	4.500,00	375,00	48,00	4,00
24	Oda	3	-	4.500,00	1.500,00	22,20	7,40
25	Samanlık	4	-	3.250,00	812,50	16,10	4,25
26	Selamlık	8	-	15.000,00	1.875,00	75,00	9,37
27	Tarla	202	1.512/170	157.875,00	781,55	630,10	3,11
28	Tarla Boz	1	-	1.500,00	1.500,00	6,00	6,00
29	Tokana	1	-	750,00	750,00	7,20	7,20
30	Tol	26	21/5	7.750,00	298,07	68,50	2,63
	Toplam	1.247	3.255/537	1.060.675,00	30.900,49	4.824,40	128,61

Kayıtlarda toplam 1.247 adet gayrimenkul türü tespit edilmiş; bunun tamamına yakını müstakil varlıklar şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunların da 393 adedi müstakil bağ, 250 adedi müstakil hane, 202 adedi müstakil tarla, 159 adedi müstakil bahçe ve 114 adedi müstakil cehri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu mülklerin toplam büyüklüğü 3.255 dönüm, 537 evlek olup; en büyük paylar sırasıyla müstakil tarlalara, bağlara, bahçelere ve boz arazilere aittir.

Bu verilerden hareketle, mahalle sakinlerinin ağırlıklı olarak kendi başlarına geçimlerini sağlayacak bir ekonomik seviyeye ve bununla mütenasip bir sosyal yaşama sahip oldukları söylenebilir. Nitekim bu varlıklar içerisinde değeri en yüksek mülkler de yine haneler ve bağlardır. Başka bir ifade ile, mahalle sakinlerinin dönemine göre müstakil ve nispeten değerli evlere ve bağlara sahip oldukları görülmektedir. Kaldı ki, mahallelinin ödediği verginin mülk bazında dağılımına bakıldığında da yine en yüksek payın açık ara ile müstakil hanelere ve bağlara ait olduğu, bu iki kalem üzerinden ödenen verginin toplamın neredeyse üçte ikisine tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, gelişmişlik düzeyi bakımından bugün Türkiye'nin en önde gelen ilçelerinden biri olan Kayseri'nin Hacılar İlçesinin yaklaşık bir asır önceki iktisadi zenginlik düzeyini belirlemek ve buradan Anadolu'ya özgü örnek bir iktisadi varlık düzeni üzerinden tespitlerde bulunmak amacıyla o dönem Hacılar'a bağlı dört mahalle (Aşağı Mahalle, Yukarı Mahalle, Orta Mahalle ve Bölük Mahallesi) ve yabancılar köyüne ait Osmanlıca belgeler okunarak kapsamlı bir ekonomik analiz yapılmıştır.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında kaydedilen Kayseri Hacılar'a ait Hülâsa Defterlerinden ilgili mahalleler ve köylere ait veriler okunarak günümüz Türkçesine uygun transkripsiyonları hazırlandıktan sonra, ekonomik varlık analizleri yapılmıştır. İlgili literatür çalışmasından tespit ettiğimiz kadarıyla, Hülâsa Defterleri üzerinden yapılan ilk iktisat tarihi çalışmasıdır. Kullanılan kaynağın daha önce kullanılmamış olması, elde edilen verilerin ilgili mahallenin veya köyün o dönemki zenginlik düzeyinin tespitine dönük kapsamlı bir ekonomik analize tabi tutulması bakımından sonuçların özgün olduğunu düşünüyoruz.

Kaldı ki, çalışmanın bulguları günümüzden bir buçuk asır öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en sıkıntılı dönemlerinde Anadolu'da halkın refah düzeyini tespite yönelik yerel bir çalışma olması bakımından da önemli bir katkı sunduğu söylenebilir. Zira tarihi çalışmaların ağırlıklı olarak ya ülke geneli ya da İstanbul üzerinden yapıldığı dikkate alındığında, Anadolu'da hane halkları ve esnaf üzerinden mikro temelli yerel iktisat tarihine dair bu türden çalışmaların artmasına vesile olacağını umuyoruz.

Çalışmada elde edilen bulgular üç ana noktada toplanabilir: Önce, Hacılar Aşağı Mahalle sakinlerinin sahip oldukları varlıkların miktar, değer ve ölçek bakımından dağılımı ile vergi yükleri; ardından mahallede meskûn kişilerin mal varlığı seviyesine göre dağılımı ve vergi yükleri; son olarak da adı geçen mal varlıklarının cinsi, miktarı, değeri ve vergileri üzerinden analizi.

Kayıtlarda Aşağı Mahalle’de toplam 1.247 adet mülkün olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan adet olarak sırasıyla en fazla mülk *müstakil bağlar* (toplam mülkün %32’si), müstakil haneler (%20’si), müstakil tarlalar (%16’sı), müstakil bahçeler (%13’ü) ve müstakil cehriyeler (%10’u) olarak tespit edilmiştir. Bu mülklerin toplam içerisindeki payı yaklaşık %91 düzeyindedir. Bu verilerden hareketle, mahalle sakinlerinin sahip oldukları mülkleri *ağırlıklı olarak müstakil mülk* olarak tuttukları ve çoğunlukla *yüksek değer ifade eden* ve o döneme göre nispeten yüksek bir refah seviyesinde şehirli/merkezi bir hayata hitap eden bağ, bahçe, hane ve cehri türünden varlıklara sahip oldukları söylenebilir. Diğer önemli bir bulgu ise, mahalle sakinlerinin bir yandan geleneksel tarımsal üretimi sürdürürken, diğer yandan cehri üretimi yoluyla o dönemde Kayseri’nin uluslararası rekabet gücünü temsil eden kaliteli iplik, boyama ve kumaş üretimi için girdi temin etmeye yönelik üretim faaliyetlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır.

Aşağı Mahallede oturanların sahip oldukları mülkün tamamı 3.255 dönüm, 537 evlek olarak kayıtlara geçmiştir. Dönüm cinsinden yapılan hesaplamalarda da Mahalle sakinlerinin servetinin tamamına yakınının müstakil nitelikte olduğu ve bu nitelikteki tarla, bağ, bahçe, boz ve hane toplamının dönüm olarak mahallenin sahip olduğu toplam mülkün tamamına yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Mahalledeki toplam mülkün değeri 1.060.675 kuruş olarak kaydedilmiştir. Toplam mülkün kıymeti içerisinde en büyük pay yine müstakil hanelere aittir (toplam değer %32’si). Bunu müstakil bağlar, müstakil tarlalar, müstakil bahçeler ve müstakil cehriyeler takip etmektedir. Bu mülklerin toplam mülk değeri içerisindeki payı %92 nispetindedir. Sahip olunan mülklerin kıymetleri bakımından sıralaması ve büyüklükleri de bu mahalledeki insanların nispi olarak zenginliklerine işaret etmektedir. Zira mahalle sakinlerinin sahip oldukları sadece hane, bağ ve bahçelerin değeri toplam değer %71’ine karşılık gelmektedir.

Mahallenin sahip olduğu mülklere karşılık ödemiş olduğu toplam vergi miktarı ise yaklaşık 4.824 kuruştur. Ödenen toplam vergi miktarının mahallede oturanların sahip oldukları toplam mülkün değerine oranı %45’tir. Bu vergi oranı bugün için oldukça düşük gözükse de, o tarihte mahalle sakinlerinin sadece müstakil haneler ve bağlar için ödedikleri verginin mahallenin ödediği toplam vergi içindeki payı %64 gibi çok yüksek düzeydedir. Söz konusu mülklerden elde edilen ortalama vergi miktarlarına bakıldığında ise; en yüksek miktarların hanelere ait olduğu görülmektedir.

Hacılar Aşağı Mahalle’de oturanların farklı mal varlığı seviyelerine göre dağılımı ve bu varlık katmanlarının tabi oldukları vergi yükleri incelendiğinde; Mahalle sakinlerinin toplam 1.038.600 kuruş mal varlığına sahip olduğu, fert başına yaklaşık 2.273 kuruş düştüğü, fert başına vergi yükünün ise yaklaşık 10 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilerden hareketle, Aşağı Mahallede meskûn kişilerin sadece yaklaşık %1’inin yüksek servete sahip olduğu, kalan yaklaşık

%99'unun ise birbirine çok yakın değerlerde orta-düşük düzeyde bir servete sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Mahalledeki bu gelir dağılımındaki bozukluğa kişisel gelir dağılımı mantığından bakıldığında ise; ilk 10 zengin her birinin ayrı ailelerden geldikleri, dolayısıyla zenginliğin aynı ailelerde toplanmadığı tespit edilmiştir. Bu kişilerin mahallenin toplam mal varlığından aldıkları pay ve ödenen toplam vergi miktarındaki payları %12 civarındadır. Ancak, yine de en büyük mahalle olarak Aşağı Mahalle'de meskûn ilk 10 zengin hem mutlak değerler hem de toplam içindeki payları bakımından zenginlik düzeylerinin ve vergi yüklerinin diğer üç mahalleye göre hem çok daha düşük hem de mahallenin geri kalanı ile aralarındaki farkın daha az olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak, mahalle sakinlerinin toplam 30 adet farklı mülk türüne sahip oldukları kaydedilmiştir.

KAYNAKÇA

“243 Numaralı Aşağı Mahalle, Hacılar Yabancı ve Aşağı (Hacılar Yabancı Karyesi)”, Hacılar Hülâsa Defteri, 52. Cilt: iç. *Defterler*, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi (KAYTAM).

